

ANTTI LEPISTÖ

Evoluutiokiistat ja historian käyttö

Darwinilaisen evoluutioteorian paluu ihmistieteisiin on jakanut mielipiteitä tutkijayhteisössä jo useamman vuosikymmenen ajan. Argumentit evolutionismin puolesta ja sitä vastaan ovat olleet enimmäkseen tieteellisiä ja filosofisia, mutta tukea on etsitty myös historiallisesta retoriikasta. Darwinistien ja heidän kriitikoidensa ryhmät ovat halunneet pitää esillä ja saada unohtumaan ratkaisevasti erilaisia asioita tieteellisen ajattelun menneisyydestä. Historia- ja muistipolitiikan näkökulmat ja käsitteistöt auttavat ymmärtämään 1960-luvulta jatkunutta tieteellistä kiistaa.

Biologian ja erityisesti darwinilaisen evoluutioteorian merkitys ihmistieteille on kuulunut angloamerikkalaisen akateemisen keskustelun kiistellyimpiin teemoihin 1960-luvulta saakka. Evoluutiotutkimuksen löytöjen entistä laajempaa huomioimista ovat peräänkuuluttaneet monet tunnetut tutkijat ja tieteen popularisoijat Robert Ardreysta ja muista 1960-luvun ihmistologeista E.O. Wilsoniin ja sosiobiologeihin 1970- ja 1980-luvuilla sekä edelleen evoluutiopsykologeihin 1990- ja 2000-luvuilla. Ihmistieteiden perinteisempiä näkökulmia on ollut puolustamassa vielä selvästi runsaslukuisampi joukko ajattelijoita eri tieteenaloilta.

Näissä kiistoissa, jotka koskettavat läheisesti myös Edvard Westermarekin perintöä, eräs varmimmin kertautuvista ja aatehistoriallisesti kiinnostavimmista piirteistä on historian käyttö tieteellisen argumentoinnin rinnalla ja tukena. Väittelyissä vastakkain asettuneet innostuneen optimistiset ja toisaalta kriittiset kannat darwinilaisen ihmistieteiden uuteen tulemiseen ovat jatkuvasti kytkeytyneet kaavamaisiin tulkintoihin darwinismin historiasta ja usein pikemmin muistettuun kuin todelliseen menneisyyteen. Katsaus 1960-luvun jälkeisiin evoluutiokiistoihin paljastaa, että darwinismin kriitikot ovat olleet vastapuoltaan mielikuvitukseksikaampia historian hyväksikäyttäjiä.

Darwinistien vallankumoukset

Kiistojen evoluutiomyönteinen osapuoli (tästedes lyhyesti ”darwinistit”) on käyttänyt historiaa yksipuolisemmin ja kaiken kaikkiaan niukemmin. Historiallisissa ekskursioissaan se on luottanut samaan kertomukselliseen muotoon ja vuosien kuluessa muokannut kertomuksen sisältöä vain vähän. Darwinilaiset tutkimusohjelmat ovat vaihtuneet, mutta uusinta ohjelmaa on toistuvasti legitimoitu tieteenhistorian vallankumousmallin avulla. Ensin ihmistologian, sitten sosiobiologian ja viimeksi evoluutiopsykologian varhaisina vuosina darwinistit ovat esitelleet kertomuksen, joka alkaa ihmistieteiden ongelmallisesta perinteestä. Yleensä on mainittu perusta-

jaisät Marx, Freud ja Durkheim mutta myös 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun sosiaalidarwinismi. Sen jälkeen kertomukseen kuuluu yksi tai useampi evoluutiotutkimuksen kumouksellinen käänne, ihmistieteen antiikkisten käsitteellistämistapojen ratkaiseva hylkääminen ja ihmistieteiden välttämätön saattaminen sileälle, edistyskielelle tielle.

Populaarietologi Robert Ardreyn aikana paljon luettu *African Genesis* (1961) sijoitti tieteen kumouksellisen käänteen 1930-luvulle etologi Konrad Lorenzin sekä anatomi-antropologi Raymond Dartin tutkimuksiin¹. 1970-luvulla sosiobiologien tieteenhistoriallisissa kertomuksissa vallankumous siirtyi 1960-luvun alkuun, William Hamiltonin ja G. C. Williamsin julkaisuihin geenivalinnasta². Evoluutiopsykologien mukaan ratkaiseva laadullinen muutos tutkimuksessa tapahtui vasta 1980-luvulla, kun analyysin kohteeksi ymmärrettiin ottaa evoluution muovaama ihmismieli geenien ja käyttäytymisen sijaan³. Darwinistien kertomuksissa käännekohdan ajankohta on vaihtunut, mutta viesti on ollut sama: vallankumous takaa tieteen edistyksen ilman pelkoa suurista harhapoluista. Kaikki Suuren Löydön jälkeiset revisiot ovat vain sisällön, eivät rakenteen revisiota.

Kiistojen evoluutiokriittinen osapuoli on käyttänyt historiaa useammin ja värikkäämmiin. Käytössä on ollut sekä kilpailevia kertomuksia darwinilaisen ihmistutkimuksen historiasta että yksinkertaisempi muistuttamisen politiikka. Kertomuksille on ollut yhteistä yhteiskunnallis-psykologinen näkökulma tieteenhistorian kehitykseen ja lakeihin sekä eräänlaisten tieteen anti-hahmojen käyttö signaaleina, jotka ovat varoittaneet kollegoita ja kansalaisia darwinilaiseen tutkimukseen mahdollisesti sisältyvistä ideologisista ja yhteiskunnallisista uhista. Kriitikoista 1970- ja 1980-lukujen marxilaiset ja kyseistä oppia kosiskelleet intellektuellit kyseenalaistivat darwinilaisen ihmistieteiden ja kaiken muun ”biologisen reduktionismin” tieteellisen arvon 1600-luvulta nykypäivään kulkevalla kertomuksella, joka esitteli alati erottamattomana säilyvän kytköksen reduktionismin ja porvarillisen ideologian välillä.

Kriitikojen varoittavat esimerkit

Suomessakin paljon huomiota keränneessä teoksessa *The Use and Abuse of Biology* (1976) vasemmistolainen antropologi Marshall Sahlins tiivisti yhteen virkkeeseen näkemysensä porvarillisen biologismin yli neljäsataavuotisesta kehityslinjasta: ”Adam Smith tuottaa yhteiskunnallisen version Thomas Hobbesista, Charles Darwin naturalisoidun version Adam Smithistä; William Graham Sumner välittömästi sen jälkeen keksii uudelleen Darwinin yhteiskunnassa, ja Edward O. Wilson keksii uudelleen Sumnerin luontona”⁴. Jokainen mainituista koulutetun vasemmiston hyvin tuntemista nimistä toimi varoitussignaalina vasemmistolle: tämä oli se *porvarillinen* sukulinja, jonka yhteyteen kohusosiobiologi Wilson kuului. Merkityksellistä on, että Sahlinsin edellä kuvailema kehityslinja ei koukannut 1900-luvun (luonnon)tieteen löytöjen ja läpimurtojen, sen enempää paleoantropologian kuin teoreettisen evoluutiobiologian saavutusten, kautta.

Vastaavalla tavalla toisen aallon feministit etsivät sosiobiologian ”todellista” merkitystä tietehistorian yhteiskunnallis-psykologisen mallin avulla. He liittivät Wilsonin vain hieman erinäköiseen intellektuaaliseen sukulinjaan, johon he poimivat omalle ryhmäidentiteetilleen tärkeitä menneisyyden hahmoja. Feministien esitys darwinilaisen ihmistieteen menneisyydestä kertoi seksistisistä tiedemiehistä, jotka olivat yrittäneet pitää naiset työelämän tai korkeamman koulutuksen ulkopuolella. Teoksen *Genes and Gender II* (1979) toimittajat, Harvardin biologian professori Ruth Hubbard ja kemisti Marian Lowe, jäljittivät sosiobiologian intellektuaalisen sukulinjan 1800-luvun ”kallonmittaajiin ja sosiaalidarwinisteihin”. Näistä he mainitsivat nimeltä naisia ja ei-eurooppalaisia rotuja vähätelleen Paul Brocan, Samuel Mortonin ja Herbert Spencerin.⁵ Psykologi Janet Sayersin teoksen *Biological Politics* (1982) mukaan Wilson ja muut sosiobiologit seurasivat Spenceristä ja Henri Maudsleysta alkanutta ”pitkää sosiaalidarwinismin traditiota”, jossa naisten lisääntyvää koulutusta oli varhaisempina vuosina vastustettu muun muassa aivojen ylirasittumisen ja heikentyvän hedelmällisyyden valetieteellisillä verukkeilla⁶.

Toiseksi, kriitikot ovat käyttäneet historiaa yksinkertaisemmassa *muistuttamisen* muodossa. Etenkin kahta menneisyyden tosiasiaa on haluttu pitää evoluutioväitteilyssä esillä. Kriitikot ovat ensinnäkin muistuttaneet etnosentrismistä, joka menneinä vuosikymmeninä on sisältynyt länsimaisten ajattelijoiden näennäisesti universalistisiin ihmisluontoteorioihin. Nostamalla esiin yksittäisiä valikoituja tapauksia ihmisluontoajattelun historiasta on muistutettu, että näennäisesti universalistisen näkökulman avulla on menneisyydessä tuettu euroamerikkalaisista kolonialismia ja kulttuuri-imperialismia.

Antropologi Sahlinsin jo edellä mainittu *The Use and Abuse of Biology* muistutti lukijoitaan Hobbesin ”possessiivisesta individualismista” ja William Graham Sumnerin ”sosiaalidarwinismista” ja huomautti, että sosiobiologiassa universalismi oli ”degeneroitunut paikalliseksi

ideologiaksi” samaan tapaan kuin sen historiallisilla edeltäjillä. Näennäisessä universalismissa oli tosiasiaa kyse vanhastaan tutusta ”sosiaalisen hyväksikäytön kielestä” ja ”äärimmäisestä etnosentrismistä”.⁷ Sahlinsin jälkeen samantapaisia muistutuksia esittivät useat muut erilaisista lähtökohdista ammentavat kulttuurien moninaisuutta tukevat kriitikot. Biologiatiedettä ja sosiobiologiaa kritisoivassa kirjassaan *Science and Gender* (1984) feministi ja neurofyysioogi Ruth Bleier muistutti lukijoitaan siitä, että myös menneiden vuosisatojen eurooppalaiset kolonialistit olivat näennäisiltä lähtökohdiltaan universalistisia ihmisluontoajattelijoina, mutta loppuen lopuksi he käyttivät universalismia oikeuttaakseen valloittamiensa maiden kulttuurien ja kansojen radikaalin muuttamisen tai hävittämisen.

Universalismi oli vaarallinen lähtökohta sosiobiologiassa, kuten se oli ollut kolonialismissakin, sillä ”sosiobiologista ja hänen veljeskunnastaan tulee normi, jota vastaan kaikkia *muita* arvioidaan ja tulkitaan”⁸. Jälkimmäiselle ajalle tyypillisen logiikan mukaan historiallista esimerkkiä ei kytketty kehotukseen kehittää universalismia entistä perusteellisemmaksi, vaan pikemmin muistutukseen siitä, ettei etnosentrismiä ole lainkaan mahdollista paeta.

Toisen, vielä tehokkaamman asean darwinismikriittiseen muistuttamisen politiikkaan on tarjonnut tieteellisen rasismien ja siihen kytkeytyvän väkivallan rationalisoinnin historia. Evoluutiokiistojen aikana kriitikot ovat tietoisesti pitäneet esillä tieteen ja rasismien yhteen kietoutunutta menneisyyttä etenkin 1900-luvun alkupuolen Euroopassa ja Yhdysvalloissa pelotellakseen suurta yleisöä darwinilaisen ihmistutkimuksen mahdollisilla yhteiskunnallisilla uhilla. 1960-luvun lopulla ihmisetologiaa käsitelleessä teoksessa *Man and Aggression* (1968) tunnettu tieteellinen humanisti, antropologi Ashley Montagu nosti esiin 1900-luvun alun preussilaisen militarismin ja erityisesti kenraali Friedrich von Bernhardin, joka oli käyttänyt ”ihmisetologian kaltaisia” sosiaalidarwinistisia teorioita oikeuttaakseen saksalaisten harjoittaman (rasistisen) väkivallan ja sodankäynnin⁹.

Kymmenen vuotta myöhemmin sosiobiologi E.O. Wilsonin tunnetuimmat kriitikot geneetikko Richard Lewontin ja paleontologi Stephen Jay Gould puolestaan muistuttivat kulttuurilehti *New York Review of Booksin* lukijoita brittiläisistä ja amerikkalaisista 1900-luvun taitteen biososiaalisista ajattelijoina, joiden ”deterministiset” teoriat olivat tarjonneet ”tärkeän perustan” myöhemmille sterilisaatio- ja maahanmuuttolaeille Yhdysvalloissa ja rotuhygieeniselle politiikalle natsi-Saksassa. Sekä ihmisetologian että sosiobiologian kriitikot väittivät, että uuden sukupolven darwinistit olivat nyt ”elvyttämässä” 1900-luvun alun teorioita.¹⁰ Vaikka harvat ihmisetologit tai sosiobiologit osoittivat kiinnostusta ryhmien välisiä biologispohjaisia käyttäytymiseroja koskevaan tutkimukseen, joutuivat he toistuvasti kuulemaan muistutuksia tieteellisen rasismien historiasta ja kohtaamaan vihjailuja sekä jopa suoria syytöksiä fasismien elähdyttämisestä.

Tieteen historiallinen muisti ja unohdus

Edellä käsiteltyjen teemojen pohjalta voidaan tehdä kolme yleisempää huomiota historian käytöstä viime vuosikymmenten evoluutiokiistoissa. Ensimmäiseksi, kiistoja voidaan ymmärtää muistuttamisen ja unohduttamisen käsitteiden kautta. Kuten muistin ja muistipoliitiikan tutkijat ovat huomauttaneet, molemmat vaativat yksilöltä selkeästi aktiivista toimintaa. Toisinaan on aiheellista kysyä, kenen kannalta ja miksi jokin on unohdettu tai miksi jotakin ei saisi unohtaa. Oma päämääräänsä edistääkseen evoluutiokiistoissa haastajan asemassa olleet darwinistit ovat halunneet muistuttaa ”perinteisen” ihmistieteen ja sen perustajahomien kuten Marxin ja Freudin epäonnistumisista ja toisaalta pitää esillä biologian ja evoluutiotutkimuksen uudempia ”kumouksellisia” käännteitä. Samasta syystä kriitikot ovat unohduttaneet tieteiden nopean kehityksen 1900-luvun jälkipuoliskolla ja muistuttaneet darwinismin poliittisesta väärinkäytöstä varhaisemmassa menneisyydessä. Evoluutiokiistojen ulkopuolisten seuraajien on hyödyllistä pitää mielessä retorisen tieteentutkimuksen opetus: tieteenalahistorioiden avulla tutkijat legitimoivat lähestymistapoja ja rakentavat yhteisöjä.

Toiseksi, sekä darwinilaisten ajattelijoiden että heidän kriitikoidensa toiminta kiistoissa voidaan tulkita osaksi laajempaa kulttuurista kamppailua, jossa koko länsimainen älymystö on pyrkinyt tulemaan toimeen oman

rasistisen, seksistisen ja militaristisen menneisyytensä kanssa. Yhdellä puolella etologit, sosiobiologit ja evoluutiopsykologit ovat kirjoituksiinsa halunneet ottaa etäisyyttä vanhoihin sosiaalidarwinistisiin ajatuksiin ihmisestä ja yhteiskunnasta ja aloittaa evolutiivisen ihmistutkimuksen uudelleen puhtaalta pöydältä, mihin biotieteen vallankumous antaa mahdollisuuden. Toisella puolella kriitikot ovat käyttäneet samaa sosiaalidarwinismin historiaa perusteena pitää ihmistieteet jatkossa erillään biologisista tieteistä, ikään kuin biotieteen kehityksellä ei koskaan tulevaisuudessakaan tulisi olemaan tekemistä ihmisen kanssa.

Kolmanneksi, evoluutiokiistojen tulehtuneessa ilma- piirissä molemmat osapuolet ovat yleensä unohtaneet toista maailmansotaa edeltävän ajan darwinilaisen ihmistutkimuksen, joka ei vastaa perinteisiä käsityksiämme 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun säälimättömästä sosiaalidarwinismista. Esimerkiksi oman Westermarckimme jo yli satavuotias yhdistelmä terävänäköistä evoluutiopsykologiaa ja liberaalia maailmankatsomusta ei ole istunut hyvin sen enempiä sosiobiologien tyypilliseen kertomukseen tutkimuksen viimeaikaisesta vallankumouksellisesta suunnanmuutoksesta kuin kriitikoiden tarinaan tieteelliseksi naamioidun rotu- ja naisvihan pitkästä traditiosta. Eräs evoluutiokiistojen epämiellyttävistä piirteistä on, että usein juuri tarkkanäköisimmät vanhat ajatukset ovat olleet kiistelyyn keskittyneiden silmissä käyttökeltomattomia.

Viitteet

- 1 Ardrey 1961, 9–38.
- 2 Esim. Barash 1978, 16–19.
- 3 Esim. Buss 1999.
- 4 Sahlins 1976, 93.
- 5 Hubbard & Lowe 1979, 13–21.
- 6 Sayers 1982, 7–50, erit. 30.
- 7 Sahlins 1976, 93–107.
- 8 Bleier 1984, 23, 138–142.
- 9 Montagu 1968, 10.
- 10 Allen et al. 1975, 182, 184–186.

Kirjallisuus

Allen, Elisabeth et al., 'Against 'Sociobiology'', *The New York Review of Books*, November 13, 1975.

Ardrey, Robert, *African Genesis. A Personal Investigation into the Animal Origins and Nature of Man*. Atheneum, New York 1961.

Barash, David, Evolution as a Paradigm for Behavior. Teoksessa Michael S. Gregory, Anita Silvers & Diane Sutch, *Sociobiology and Human Nature*. Jossey Bass, San Francisco 1978, 13–32.

Bleier, Ruth, *Science and Gender. A Critique of Biology and Its Theories on Women*. Pergamon Press, New York 1984.

Buss, David M., *Evolutionary Psychology. The New Science of the Mind*. Allyn & Bacon, Boston 1999.

Hubbard, Ruth & Lowe, Marian, Introduction. Teoksessa *Genes and Gender. II. Pitfalls in Research on Sex and Gender*.

Toim. Ruth Hubbard & Marian Lowe. Gordian Press, New York 1999, 9–34.

Montagu, M. F. Ashley, The New Litany of "Innate Depravity", or Original Sin Revisited. Teoksessa *Man and Aggression*. Toim. M. F. Ashley Montagu. Oxford University Press, Oxford 1968, 3–17.

Sahlins, Marshall, *The Use and Abuse of Biology. An Anthropological Critique of Sociobiology*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 1976.

Sayers, Janet, *Biological Politics. Feminist and Anti-Feminist Perspectives*. Tavistock Publications, London 1982.